

SUSRET MARKA ANTUNA DE DOMINISA I HUGA GROTIUSA U ROTTERDAMU

Matija BERLJAK, Zagreb

Tema rada je kratki boravak Marka Antuna de Dominisa u Nizozemskoj i susret s Hugom Grotiusom te pismo koje mu je nakon toga uputio u London. Grotiusovo pismo je napisano u Haagu i nosi nadnevak 30. listopada 1617. godine. On mu izražava strahopoštovanje zbog knjiga koje je posvetio Crkvi i Pisma koje je napisao njihovu plemstvu. Iznosi probleme i moli ga da svojim autoritetom pripomogne kod engleskoga kralja da bi se zauzeo za njegovu domovinu koja je zbog vjerskih sukoba u teškoćama, ali i za Crkvu jer se sve više kidaju veze, ne zbog vjere, nego teoloških pitanja. De Dominis ne daje pozitivan odgovor na molbu, štoviše, daje potporu strani koja je više odgovarala interesima Engleske. Na kraju prilažemo izvorni latinski tekst Grotiusova pisma i njegov hrvatski prijevod, te faksimil De Dominisova pisma na izvornom talijanskom jeziku.

Uvod

Putovi dvaju europskih velikana, Marka Antuna de Dominisa (1560.–1624.)¹ i Huga Grotiusa (1583.–1645.),² spojili su se godine 1617. u Rotterdamu.³ Naime, 34-godišnji Grotius koji je bio odvjetnik zauzet u diplomaciji i pisac već značajnih djela, susreće s oduševljenjem 57-godišnjeg Dominisa, splitskog nadbiskupa, utjecajnog i cijenjenog diplomata u

¹ Vidi bibliografiju M. A. de DOMINIS, *A Manifestation of the Motives* (ed. by V. Tadjina Gamulin) Zagreb – Split 1997., str. 193-200.

Razni autori imenâ i prezime splitskog nadbiskupa pišu različito. Prema istraživanju V. Tadjine Gamulin (op. cit. str. 25–26) njegov suvremenik Fulgentio Micanzio u jednom pismu s nadnevkom 24. veljače 1617. kaže da ga pozna jako dobro jer mu je osobni prijatelj već osam godina te opisuje njegov karakter i život, a što je posebno važno navodi njegovo prezime kao *Domnianić*. On doslovno kaže: »He is born of a principal family of a Dalmatia called in that tongue Domnianiich which we would called De Dominis ... (Devonshir MSS, Chatsworth Collection, Translation of Italian Letters. pp. 16–17)«.

² O njegovu životu i djelu te navedenu bibliografiju vidi u M. BERLJAK, *Il diritto naturale e il suo rapporto con la Divinità in Ugo Grozio*, Ed. P. U. G, Roma 1978; u našem radu navodimo 'Hugo Grotius' u latiniziranom obliku, a izvorni oblik je 'Huig de Groot'.

³ Zanimljivo je da F. BOLGIANI, *De Dominis, Marcantonio* u »Enciclopedia cattolica«, IV, Città del Vaticano 1950., str. 1295 napominje da je Dominis iz Venecije otišao u Švicarsku pa Heidelberg i preko Rotterdama 16. prosinca 1616. godine došao u Englesku.

tadašnjim važnim europskim zbivanjima te pisca poznatog, ne samo teološkog, djela *De republica ecclesiastica*. Taj susret ohrabruje Grotiusa da mu napiše pismo u kojemu mu izlaže prilike u Nizozemskoj i moli ga da se i on zauzme za njegovu domovinu koja je u teškoćama, ali i za Crkvu koja je već razdirana i dalje se razdire zbog teoloških pitanja. Obraća mu se također da zamoli engleskoga kralja Jakoba I. da im i on pomogne kako bi se sloga, koja još uvijek postoji, sačuvala, a na taj način čuva se i sama Republika. De Dominis je primio pismo, ali ne odgovara Grotiusu nego ga dostavlja engleskom kralju, njegovom veleposlaniku u Haagu Dudleyu Carletonu te odgovor šalje onima koji zastupaju »zagrižljiva« teološka mišljenja u Nizozemskoj, tj. neprijateljima one strane uz koju je pristajao i sam Grotius. To će, među ostalim, imati teške posljedice za samoga autora pisma i njegovu domovinu.

Na kraju prilažemo izvorni latinski tekst Grotiusova pisma te predlažemo hrvatski prijevod na daljnje istraživanje stručnjacima. Priložen je također faksimil De Dominisova pisma na izvornom talijanskom jeziku.

I. MARKO ANTUN DE DOMINIS U NIZOZEMSKOJ

Hugo Grotius u pismu koje je napisano »u Haagu trećeg dana pred kalendama u studenom, novog Kalendara, godine 1617«, tj. 30. listopada, jasno nam svjedoči da je De Dominis bio kratko vrijeme, vjerojatno poslovno, u Rotterdamu. Naime, on mu piše u London i poziva se na njihov susret u tome gradu koji se sastojao od »zajedničke večerice« i nakon nje »kratkog razgovora«. Iz pisma je vidljivo da je Grotius ponosan da je to doživio, oduševljen je njegovom pojavom, ali u isto vrijeme i žali, kako sam doslovno kaže, da ga »nije zapala ta sreća da bih zavrijedio da me Tvoje (Dominisovo) prečasno Gospodstvo pobliže upozna«. No, premda nije mogao »uživati« u dužem razgovoru, susretu ipak duhom promatra duboko urezanu sliku njegove »čovječne uzvišenosti«. Razlog takva Grotiusova poštovanja, uz ono što je doživio pri susretu u Rotterdamu, jesu De Dominisove knjige koje je posvetio Crkvi. Očito je riječ o prvom svesku, koji sadrži prve četiri knjige, njegova glavnog djela *De republica ecclesiastica libri X.*, a koji je tiskan u Londonu 1617. godine.⁴ Taj svezak Dominis iste godine šalje u Nizozemsku Staležima sjedinjenih pokrajina. Grotiusu se napose sviđa popratno Pismo⁵ koje je napisao njihovom plemstvu jer pokazuje »sigurne znakove nepokolebljive pobožnosti«, a naročito cijeni njegovu bol »zbog raspaljenih prepirki« među kršćanima što vode rascjepu Crkve. Štoviše, on u tom pismu »s biskupskom slobodom«, bratskom ljubavlju ukazuje »na lijek« i na taj način pruža pomoć. Susret u Rotterdamu se dogodio između 17. kolovoza 1617., kada De Dominis iz Londona piše spomenuto pismo Staležima sjedinjenih pokrajina, i 30. listopada 1617., kada Grotius iz Haaga piše Dominisu da se zauzme za Crkvu i njihovu državu.

⁴ Vidi bilj. br. 1.

⁵ Članak o tom Pismu, latinski original i hrvatski prijevod pisma vidi u M. BERLJAK, *Dva pisma Marka Antuna De Dominisa u svezi njegovoga djela 'De republica ecclesiastica'*, u *Croatica christiana periodica*, br. 40, god. XXI, Zagreb 1997., str. 1–12.

II. SADRŽAJ PISMA

Glavni razlog Grotiusova pisma jasno je vidljiv iz sadržaja, a to je ukazivanje na pogibao koja se nadvila nad Crkvom u Nizozemskoj, štoviše i nad samom Republikom. Piše De Dominisu o njihovoj »bolesti i o njezinom napredovanju«, o problemima, raspravama, svađama, neprijateljstvima zbog vjerskih pitanja te ga usrdno moli da se on osobno zauzme, a da zamoli i kralja da im pomogne kako bi se vratili mir i sloga. Razloge njihovog teškog stanja detaljnije će mu objasniti vrlo ugledni muž Petar Hoofdius i njegova pratnja, koji zato i putuju u Englesku, i koji mu nose to Grotiusovo pismo.

1) Stanje Crkve i Države

Grotius u svojem pismu našem Dalmatincu opisuje teško stanje u kojemu se našla Crkva u njegovoj domovini zbog »raspaljenih prepirki o Predestinaciji«. Naime, sam De Dominis s tugom je primijetio da je kršćanstvo već na mnogo strana razdirano: tako vidi razdor između Rimske Crkve i Grčke i Istočne, a na samom Zapadu između Rimske i glasovitih Kristovih Crkava.⁶ Grotius tome dodaje da se kidaju veze i unutar tih »drugih glasovitih Kristovih Crkava« kao što je to slučaj u Nizozemskoj. To se događa »ne zbog stvari Vjere, već zbog teoloških pitanja«. Krivci tome su oni koji zastupaju »zagrižljiva mišljenja u staroj Crkvi nečuvena«. On ih u svojem pismu izrijekom nabraja:

- da se ljudi kažnjavaju bez prethodnog znanja o krivici,
- da djelovanje milosti izvrće narav slobodnog odlučivanja,
- da je stanje opravdanja spojivo sa smrtnim grijesima.

Štoviše, oni koji zastupaju takva kriva mišljenja, inače novotarije u Crkvi, smatraju da oni koji se s njima ne slažu, a koji zapravo zastupaju naučavanje stare Crkve, moraju napustiti stare zajednice, a ustanoviti nove i kao takvi moraju biti proglašeni izopćenima. Tu osudu treba donijeti Sinoda koja se mora što prije održati. Grotius s gorčinom konstatira »kako je dakle žalosno, s tog razloga da se premila sloga Crkve razdire, pače i sama Republika, ona, koju tolikim pokušajima toliki neprijatelj nije mogao slomiti, da se unutrašnjim zasjedama dovodi u najveću pogibao«. Kakvo je stanje u njegovoj domovini najbolje mogu opisati riječi rimskog pjesnika Kvinta Enija koje navodi: »Iz sredine se protjeruje mudrost: silom se vodi stvar«.⁷

Hugo Grotius je svijestan opasnosti i za jedinstvo Crkve i za opstojnost same Republike, stoga smatra da i na diplomatskom polju mora sve poduzeti kako bi se opasnost na vrijeme spriječila.

2) Molba Marku Antunu de Dominisu i engleskom kralju

Hugo Grotius se iskreno, ponizno obraća De Dominisu te ga usrdno moli, »odloživši pravilo strahopoštovanja« koje ima prema njemu, da upotrijebi sav svoj autoritet da bi im

⁶ Usp. M. A. de DOMINIS, *De republica ecclesiastica*, Predgovor br. 6.

⁷ ENIJE, Kvinto (Quintus ENNIUS), *Annales* 268.

pomogao u velikim teškoćama i opasnostima. On mu piše jer zna za njegovu naklonost, poznaje njegov iskreni osjećaj prema svima njima, uostalom on je u Pismu koje je uputio njihovom plemstvu obećao svaku pomoć.⁸ Usto mu piše da zamoli i engleskog kralja Jakova I., kod kojega ima veliki utjecaj, da im i on pomogne šaljući u Nizozemsku »pogodne muževe radi razrješavanja učenih prepirki«, da jasnije upozna stanje kakovo je kod njih te da »upoznavši zlo, lako nađe najpogodnije lijekove«. Grotius nadodaje da su stroge dogme (mišljenja) koje se kod njih šire neprihvatljive bilo kojem obrazovanom pojedincu u Engleskoj. U Pismu hvali Veličanstvo premudrog kralja koje je prigodom izdanja knjiga izjavilo »da je malo članaka Vjere za spasenje nužno, i kad se oni pravilno postave, ne treba dijeliti jedinstvo Crkve zbog razmimoilaženja u ostalim člancima«. On moli Boga, »u čijoj su ruci srca kraljeva«, da skloni duh premudrog kralja da im u nevoljama pomogne. Grotius je smetnuo s uma ili nije znao, a što je bilo poznato, da je spomenuti engleski kralj bio slabog značaja i jako prevrtljiv, posebno u vjerskim pitanjima⁹ te da se u politici ravnao načelima koja su odgovarala njegovim interesima i interesima njegovog velikog naroda, ne obazirući se puno na slogu Crkve i interese jednog malog naroda koji se, trebamo to naglasiti, počeo boriti za svoja zakonita prava u međunarodnim odnosima.¹⁰

3) Upozorenje i pritužba

Grotius u svojoj naivnosti ili, bolje reći, iskrenosti ne misli na interese Engleske i onih koji ih pod vlašću kralja provode, nego na slogu i vjernost predaji Crkve, pravedne i tolerantne odnose među ljudima, na boljitak svojega naroda. Tako on neoprezno upozorava Dominisa da je kraljevski poslanik u Haagu znameniti muž Carleton, koji je »pravi štovatelj Tvojih vrлина« što je i njemu drago tako nemilosrdno u govoru napao »da bi se jedva išta moglo reći neprijateljskije« onu stranu kojoj pripada i sâm pisac pisma a koju nazivaju »Remostranti«, tj. oni koji »pristaju uz popustljivije mišljenje«. Na taj način i on potiskuje, i to u kraljevo ime, onu stranu koja je vjerna načelima stare Crkve. Tu je riječ o diplomatu Dudleyu Carletonu (1573.–1632.) koji je bio engleski veleposlanik u Veneciji (1610. do 1615.) i koji je pomogao De Dominisu pri bijegu i prijamu u Londonu, a nakon toga vršio je istu službu u Haagu (1616.–1625.) provodeći kraljeve odredbe. Oni su bili vrlo bliski i izmjenjivali su pisma o prilikama, tražili savjete, govorili o ljudima ...¹¹

4) Preporuka za poslanstvo

Grotiusovo pismo u Englesku nosi Petar Hoofdius kojega poznaje De Dominis, a u pratnji su i ostali – svi oni vole »istinsku krepost«. Napominje mu da je on »muž slavnoga porije-

⁸ O De Dominisovu pismu vidi bilj. br. 5.

⁹ Usp. S. HONDL, *Markantun de Dominis*, u »Hrvatska Enciklopedija«, svezak V., Zagreb 1945., str. 188.

¹⁰ Sam Hugo Grotius već 1604. godine u djelu *Mare liberum* brani pomorska prava svoje domovine protiv, danas bi rekli, velesila tadašnjega svijeta.

¹¹ O njihovim odnosima vidi V. GAMULIN, *Regesta dokumenata iz arhiva Public Record Office u Londonu koji su vezani uz boravak Marka Antonija de Dominisa u Engleskoj*, u »Zbornik Zavoda za povijesne znanosti« IC JAZU, vol 13, Zagreb 1983., str. 197–218.

kla«, velikog životnog iskustva te pisac brojnih spisa, a njegovi su u prošlosti, a i sada, vrlo zaslužni za domovinu. Svi oni ljube »istinsku pobožnost te mir crkveni i javni«. Grotius je svijestan da u pismu ne može potpuno protumačiti teško stanje i velike potrebe Crkve i države, a usto ne zna kako će Dominis shvatiti njegovu molbu jer on ga gotovo i ne poznaje, stoga ga moli da primi i sasluša poslanstvo »o izvoru naše bolesti i o njenom napredovanju« da bi se iz Engleske pomoglo njihovoj »domovini dok je u teškoćama«. Pripominje da se obratio za pomoć i biskupima Elienskom i Koventrijskom. Završavajući pismo želi mu od Gospodina dugi život, dobro zdravlje i plodan rad.

III. ODGOVOR MARKA ANTUNA DE DOMINISA

Dominis sam svjedoči¹² da je primio Grotiusovo pismo, no njegova je reakcija bila uvjetovana njegovim životnim prilikama ili, još bolje, neprilikama. Naime, pobjegavši iz Splita i Venecije došao je u London gdje se osjećao vrlo ugodno jer je bio primljen sa svim počastima od samog kralja Jakova I. i najvišeg građanskog i crkvenog društva. Stanovao je u Lamberth Palaceu, dakle u palači gdje je sjedište imao canterburyjski nadbiskup, a prihod za njegove potrebe bio mu je osiguran od biskupa dok se sam kralj za njega ne pobrine na drugi način. Slava i ugled mu se šire ne samo u Engleskoj nego i u Europi, pogotovo u protestantskim zemljama. S druge strane, bio je u vrlo delikatnom položaju kao katolički nadbiskup glede vjerskih pitanja. Možemo čak reći da je bio pod strogom kontrolom kralja, njegovih ljudi i tamošnjih biskupa, pogotovo jer su znali da piše i želi objaviti djelo o Crkvi. To potvrđuju pisma utjecajnih osoba. Kralj i biskupi smatraju da neke stvari o *Crkvenoj državi* »treba pregledati prije nego što knjige budu prevedene na engleski i štampane«, da su neke Dominisove knjige zadržane »u štampariji dok ne budu pregledane«, da je vrlo obrazovan »ali da nije potpuno jasan u nekim pitanjima religije«...¹³ Dakle, Dominis je s jedne strane našao u Engleskoj utočište za svoje ideje i djelovanje, a s druge je strane bio ovisan o tamošnjim svjetovnim i crkvenim vlastima. Zbog toga je on u svojim djelima i pismima bio vrlo pomirljiv, osjetljiv za nepravdu i zauzet za slobodu i prava svakoga, ekumenski zauzet, ali u praksi je u to vrijeme, zbog dobročinstava i ovisnosti, bio u praktičnim diplomatskim nastojanjima provoditelj ideja engleskog kralja pa onda i engleske crkve na čijem je čelu također kralj.

De Dominis, primivši pismo, ne odgovara Grotiusu, ništa ne poduzima da se prilike u Crkvi a i u njegovoj domovini smire, štoviše, slijedi stav engleskoga kralja kojemu očito

¹² Usp. pismo koje je De Dominis uputio iz Londona u Haag 1. siječnja 1618. ili kako on kaže »prvog dana početka nove 1618. godine« nekadašnjem venecijanskom, a sada engleskom veleposlaniku Dudleyu Carletonu. Pismo je u originalu napisano na talijanskom jeziku, rukom De Dominisa te ga zahvaljujući dobroti V. Tudjine Gamulin u članku donosimo kao faksimil (str. 130–131). U njezinom članku *Regesta dokumenata ...* op. cit., str. 205 i u M. A. de DOMINIS, *A Manifestation ...*, op. cit., str. 111, pismo je zabunom datirano 2. (umjesto 1.) siječnja.

I rektor Merton Collegea u Oxfordu, Nathaniel Brent, u pismu od 10. siječnja 1618. Carletonu spominje da Dominis korespondira s Grotiusom - usp. V. GAMULIN, *Regesta dokumenata ...*, op. cit., str. 205.

¹³ Usp. npr. pisma Horacea Vere od 8. siječnja 1617.; Johna Chamberlaina od 8. veljače 1617.; Georgea Carletona od 12. svibnja 1617, u V. Gamulin, *Regesta dokumenata ...*, op. cit., 201 ss.

2
4

M^{re} et C^{re} sig^{re} p^{re} m^{re} l^{re}

Seguente la morte del g. l. Serrey? Wicord subito io ho avuti
 aiuto: col minuto raguarlo insieme lo quel Cicuto; conforme
 al d^o d^o di V. C^{re}: m^{re} Saueria nell'ult^o sua significato. et s'alt^o l^o
 non se' la lei pu' aiuto, ne nuova alcuna. Nostri per^o sp^{re}ca d'ill^o
 stia bene: et puo' ogni giorno per^o sua liberta': si pot^o all'ora au
 per^oche honorato ritorno alla patria, per^oche au' uideo, et uideo
 inclinazione questi omnes, ma se facto va' altrimenti. Per^o intanto
 che quel curio non e' ancora stabilito in alcuni.
 Si riceve dalli st^o Senti Lettere, et et dno d'argento, et intanto
 Lettere del l. Grotio: et per^oche mi parso con indaga l'arbitrio de
 lui m^{re}traua contra il regnamento pub^o: d. V. C^{re}: dove e' l^o in
 rispetto soddisfazione sp^{re}ca l'ordine di S. M^{re}: d^o in mano ad est
 d^o m^{re}traua del Grotio, et au' m^{re}traua ogni a V. C^{re}: a lui non m^{re}
 parte di un rispetto al^o: ma altri sig^{re} st^o riguardi, et di questi rispetti
 non m^{re}traua a V. C^{re}: l^o ogni: si bene: non puo' senza commo'io l^o
 mio Lettere publiche, o di negotio annesso al publico, a dno l^o d^o Can
 d^o d^o: et quando b^otraua, non a S. M^{re}:
 Feci la scorsa passata un ragionamento in publico alle nob^o, p^{re}ta
 mi nelle loro Chiese, qual io ho puo' a raddrezzare, in molte parti d' S. M^{re}:
 fui honorato dalla grandezza della corte, et da molti sp^{re}ca: an audito
 nobilitate: mi la b^otraua dno fuori: a V. C^{re}: conforme all'ill^o
 mio au' facio parte, accio' pot^o non esse forma parte: og^o l^o annu
 et a Madama, p^o m^{re} m^{re}traua un exemplum au' sig^{re}traua: p^o l^o m^{re}
 non e' alla giustizia: meglio l'italiano.
 Sono gia' piu' volte e' io non ho nuova al^o: del l. Pado della Na
 uoira, et gia' anticipai al l. Bushornadi: la cosa curiosa, non
 se' s'egli sia u' vivo, ne morto: ne che sp^{re}caione habbia sauto
 alla sua causa. s'egli l^o sp^{re}ca, ne d^otraua piu' torran
 a mi, puo' V. C^{re}: a procurarmi soddisfazione del mio curio
 e' io se' an' lui di cura a D^o 25: d^o d^o. et l^o puo' a dar
 meno qualche aiuto, o a procurarmi e' s'egli non lo dia.

nije bilo stalo do mirne, ujedinjene Nizozemske. U pismu koje je 1. siječnja 1618. iz Londona¹⁴ uputio u Haag engleskom veleposlaniku Dudleyu Carletonu Dominis izričito

¹⁴ M. A. de Dominis ponekad kao mjesto pisanja navodi London, a u ovom slučaju navodi palaču 'Lambeth' u kojoj je stanovao.

io sto bene, godi della patria di S. M. et universalmente di cui la
 et della città, anzi ancor del regno: et dopo la buona parte spenta in
 giorno vedere buoni effetti, quanto alla mia libertà, che nulla mi pare
 et rende la quale non gusto così che sia. son nella mano di S. M.
 et di S. M. facciano loro. Son di tanto all'informa della profetia prima
 mentre penso d'essere presente nella salicchia regna, unim un altro
 avanti: a me, qui sommano subito di la parte, et io potero far altro
 giurisco sotto il partito. che ho già veduto S. M. et di tanto la
 città di Bassano, che sentiva che a mio rispetto gusto di la comandata
 loro, et di loro, et sommano che non può supplantare esse. Per me
 A. V. ecci: faccio la mano, et a mandare: et pago loro ogni pro-
 penta, et li do il buon capo d'anno. et li com. in la comandata.
 Di Lambeth il primo giorno dell'anno nuovo 1618.

Di V. ecci: p. M.
 Obligato: serm.

M. Abt. di Bassano, Anon. di pag. 3

navodi da je primio Grotiusovo pismo zajedno s Pismom i darom koji su mu uputili Staleži
 sjedinjenih pokrajina iz Nizozemske,¹⁵ ali mu namjerno neće odgovoriti. On obrazlaže i
 zašto. Naime, De Dominis se ne slaže s Grotiusovim mišljenjem iznesenim u pismu niti s
 njegovim nastojanjem, štoviše, smatra da on vrijeđa kraljevog veleposlanika u Nizozem-
 skoj i njegovog dobročinitelja i izbavitelja iz »Babilona«, tj. Carletona koji je zauzeo
 jasan, strogi stav u vjerskim prepirkama. No, to nije njegov stav nego on, opredijelivši se
 za one koji zastupaju stroga nepomirljiva mišljenja, samo slijedi naredbu engleskoga kra-
 lja kojemu je bilo u interesu još više zavaditi plemstvo te male države. Dominis doslovno
 piše Carletonu da je to pismo napisano protiv njega, protiv njegovog javno izrečenog
 mišljenja. To je »nedostojno« jer pokazuje »oporost, drskost« prema njemu koji je slijedio
 s »neograničenim zadovoljstvom upute«, naredbe kralja. Dakle, pismo je napisano i protiv
 samoga engleskog kralja, njegove politike, njegovih rješenja u spomenutim svadama, ne-
 prijateljstvima. To pismo je već »dao u ruku« kralju Jakovu I., kopiju šalje njemu, Du-

¹⁵ Odgovor na to pismo te zahvalu i želju za mirom De Dominis šalje Staležima sjedinjenih pokrajina istoga
 dana kad i Dudleyu Carletonu, tj. 1. siječnja 1618. godine; o tome vidi M. BERLJAK, *Dva pisma ...*, op.cit.,
 str. 1-11.

dleyu Carletonu u Haag, a odgovor neće poslati Grotiusu nego pretpostavljenima u državi. Primjerak toga odgovora šalje i njemu.¹⁶

Bila su teška i opasna vremena u Nizozemskoj a takvi stavovi, podrška i takva politika išli su u prilog onoj strani koja je zastupala kruti dogmatizam, a to su bili gomaristi.¹⁷ Oni, potpomognuti iz Engleske, sazivaju 13. studenoga 1618. sinodu u Dordrechtu. Toga se Grotius upravo bojavao, kako ističe u svojem Pismu, jer je dobro predvidio da će strana koja pristaje uz nauku Arminija¹⁸ i koja ne prihvaća radikalnu kalvinističku nauku biti osuđena na sinodi. To se i dogodilo. Kao posljedica tog vjerskog, štoviše, političkog događaja imala je teške posljedice za Grotiusa. Oduzete su mu sve službe i bio je osuđen na doživotni zatvor iz kojega ga izbavlja njegova žena.¹⁹

Sva ta zbivanja, neprijateljstva, nepravde imali su veliki utjecaj na daljnje aktivnosti i spisateljski rad Huga Grotiusa,²⁰ ali vjerujemo da je i Marko Antun de Dominis sve više razmišljao o svom bijegu iz Splita, o svojoj situaciji i postignućima oko jedinstva kršćanskih Crkava za vrijeme boravka u Engleskoj i vjerojatno je već tada počeo razmišljati o povratku.

¹⁶ Ono što se u De Dominisovu pismu odnosi na Huga Grotiusa glasi: »... Io ricevei dalli Si(gno)ri Stati lettere et il dono d'argento, et insieme lettere del S(ignor) Grotio; et perche mi pareva cosa indegna l'acerbità che lui mostrava contra il ragionamento publico di V(ostra) Ecc(elenz)a dove Ella ha con infinita sodisfattione seguito l'ordine di Sua M(aiestà), diedi in mano ad essa M(aiestà) esse lettere del Grotio et ne mando copia a V(ostra) Ecc(elenz)a, a lui non m'è parso di dar risposta alcuna, ma alli Sig(no)ri Stati rispondo, et di questa risposta anco mando a V(ostra) E(ccelenza) la copia; se bene, anco per sempre communico le mie lettere publiche, o di negotio annesso al publico, a Mons(ignor) Ill(ustrissi)mo di Canterburi, et quando bisogna, anco a S(ua) M(aiestà) ...«.

¹⁷ Gomaristi su bili sljedbenici teza Franciscusa GOMARA (1560.–1609.). U spomenutom slučaju Dominis je, doduše, podržao tu politiku, ali ga se ne može optužiti da je zastupao i naučavao radikalnu kalvinističku nauku. Iz svih njegovih spisa, posebno pisama koja je uputio nizozemskom plemstvu, vidljivo je da je bio, što se tiče nauke, na drugoj strani. Stoga dobro naglašava Ivan Supek: »Neki su povjesničari smještali pisca 'Crkvene države' među protestante, blizu Calvinu, čije je učenje afirmiralo težnje slobodnih gradova. Neosporno je da Dominisova kritika papinstva vuče korijenje sve do Jana Husa, koga on i sa štovanjem spominje; međutim, njegova koncepcija daleko nadilazi ondašnju reformaciju, a više se nadovezuje na najbolju katoličku tradiciju univerzalizma. Luther i njegovi sljedbenici odbacuju razum kao kriterij istine ...« (I. SUPEK, *Marko Antonije de Dominis – poruka mira*, u »Encyclopedia moderna«, II, br. 5–6, Zagreb 1967., str. 114).

¹⁸ ARMINIUS Jacobus (1560.–1609.) pobijao je pretjeranu strogost kalvinizma. Svojom umjerenošću utjecao je na mnoge sljedbenike (arminiance), među kojima je bio i Hugo Grotius.

¹⁹ Usp. *Sententia lata et pronuntiata adversus Hugonem Grotium*, antea syndicum roterodamensium, XVIII Maii 1619 styli novi, Hagae-Comitis 1619. Doslovno piše: »... condemnarunt eundem reum ...ut carcere perpetuo attineatur, eaque causa deducatur in locum munitum, quem potentissimi Ordines foederati adsignabunt, atque illic per omne tempus vitae custodiis adservetur: *bonaque eius omnia fisco addunt* ...«. Zapljena dobara, među kojima i knjiga, kojima se Grotius služio, pomogla je da se učini popis sviju knjiga iz njegove biblioteke. Za nas je zanimljivo napomenuti da se u Grotiusovoj zaplijenjenoj biblioteci nalazio već 1618. godine i »werk van Marcantonio de Dominis *De Republica ecclesiastica*« – vidi P. C., MOLHUYSEN, *De bibliothek van Hugo de Groot in 1618*, Amsterdam 1943., str. 4.

²⁰ O tome vidi M. BERLJAK, *Il diritto naturale ...*, op. cit., str. 19 ss.

IV. PRIJEPIS GROTIUSOVA PISMA I NJEGOV HRVATSKI PRIJEVOD

Ovdje objavljujemo pismo koje je Hugo Grotius iz Haaga uputio Marku Antunu de Dominisu u London, i to njegov izvorni latinski tekst²¹ te predlažemo hrvatski prijevod.

542. 1617 Oct. 30. Aan
M. A. de DOMINIS¹

Reverendissime Domine.

Quanquam non ea mihi felicitas contigit, ut propius nosci a Reverendissima tua Dominatione meruerim, ut cui post communem Rotterodami coenulam et breve colloquium praesentia tui vultus haud ultra frui sit datum, relictumque duntaxat amplecti eam quam penitus animo impressam habeo humanissimae tuae gravitatis imaginem, certiozemque tui effigiem, libros quos Ecclesiae impendisti: urget me tamen patriae status, ut seposita verecundiae lege tempora tua audacius interpellem.

Rogo igitur, persuasissimum tibi habeas, et libros eos, quibus verum Ecclesiae regimen ex Sacrarum Literarum fonte per Sanctae vetustatis rivulos deducis, optimo cuique gratissimos esse, et singulariter placuisse Epistolam, quam ad Proceres² nostros dignatus es scribere, cuius quidem cum omnes partes certa pietatis immotae indicia praeferant, tum illa praesertim, qua scissuram Ecclesiae ob calentes de Praede-

542. 30. listopada 1617.
M. A. de DOMINISU¹

Prečasni Gospodine,

Iako me nije zapala ta sreća da bih zavrijedio da me Tvoje prečasno Gospodstvo pobliže upozna, a niti da bi mi nakon zajedničke večerice u Rotterdamu, kao i nakon kratkog razgovora, išta više bilo dano uživati u prisustvu Tvoga lica, preostalo mi je barem duhom promatrati onu sliku Tvoje čovječne uzvišenosti koju imam duboko urezanu u srcu, kao i još pouzdaniju predodžbu o Tebi – tj. knjige koje si posvetio Crkvi: ipak me prisiljava stanje domovine da smjelije poremetim Tvoje vrijeme odlazivši pravilo strahopoštovanja.

Molim stoga budi potpuno uvjeren da su i one knjige, kojima iz izvora Svetih knjiga te vrela Svete starine izvodiš zaključke o istinitoj upravi Crkve, svakom valjanom čovjeku veoma mile, a da mu se napose svidjelo Pismo koje si se udostojao napisati našem plemstvu², u kojem svi dijelovi dokazuju (pokazuju) sigurne znakove nepokolebljive pobožnosti, naročito pak one, gdje s biskupskom slobodom zbog raspa-

²¹ Navodimo pismo (s bilješkama) kako je tiskano u kritičkom izdanju Grotiusovih pisama u *Briefwisseling van Hugo Grotius*, vol. I., (uredio P. C. Mohuysen), s-Gravenhage 1928., str. 592–593.

Pismo je prije toga bilo objavljeno u *Praestantium ac eruditorum virorum Epistolae ecclesiasticae et theologicae quarum longe major pars scripta est a Jac. Arminio, Joan. Uytenbogardo, Conr. Vorstio, Ger. Joan. Vossio, Hug. Grotio, Sim. Episcopio, Casp. Barlaeo*, Editio secunda, ab innumeris mendis repurgata, et altera parte auctior, Amstelaedami 1684., str. 487–488, pod br. 294; u tom izdanju su male razlike u tekstu, npr. na rubu stranice je otisnuta bilješka »De dissidiis Belgicis componendis« (O smirivanju razdora u Belgiji) – premda se prvenstveno radi o razdorima u Nizozemskoj, zatim nije naveden dan i mjesec pisma, ... U članku je otisnut faksimil pisma (str. 135) kako je naveden u tom izdanju.

stinatione controversias Episcopali libertate improbas, et fraterna charitate remedium monstras operamque offers.

Quis non doleat, in tot partes lacerata Christianitate, quae manserunt vincula adhuc abrumpi, idque non ob res Fidei, sed ob Theologicas quaestiones, et ab his quidem, qui sententias mordicus tuentur antiquae Ecclesiae inauditas, decreta poenalia absoluta ante praescientiam culpae, operationes gratiae tales quae liberi arbitrii naturam evertant, statum iustificationis consistentem cum peccatis capitalibus? Nimirum haec qui probare non potest, anathema debet pronuntiari, eo nomine deserendi catus pristini, novi conventus inchoandi, et occupatis suffragiis festinanda Synodus talis, in qua discrepans sententia non possit non triumphare. Accessit his malis hoc insuper, quod vir Illustris Carletonus, Regius apud nos legatus, virtutum tuarum, quod gaudeo, aequus aestimator, oratione in hoc ipsum composita in eos, qui Remonstrantes hic dicuntur³, hoc est, qui molliorem sequuntur sententiam, ita inclementer invecus est, ut vix quicquam dici possit hostilius. Ita praeter domesticae auctoritatis pondera satis gravia, etiam Regio nomine premitur pars illa, quae haud dubie cum veteri Ecclesia sentit. Atqui scimus Maiestatem sapientissimi Regis editis libris professam,⁴ pauca esse Fidei capita ad salutem necessaria, quibus recte positis obdissentium in caeteris non dividendam Ecclesiae unitatem; ut iam taceam rigidiora quae hic propugnantur dogmata eruditissimo cuique in ipsa Anglia non probari. Quam triste igitur est, hac de causa dulcissimam Ecclesiae concordiam divelli, ipsam quoque rempublicam, illam quam tantis conatibus tantus hostis opprimere non potuit, intestinis dissidiis in maximum discrimen adduci. Utinam is, cuius in manu sunt corda Regum,

ljenih prepirki o Predestinaciji rascjep Crkve pobijaš, a bratskom ljubaznošću ukazuješ na lijev i pružaš pomoć.

Tko ne bi žalio, dok je Kršćanstvo na toliko strana razdirano, što se i dalje kidaju veze koje preostadoše, i to ne zbog stvari Vjere, već zbog teoloških pitanja, i to od onih koji zastupaju zagrižljiva mišljenja u staroj Crkvi nečuvena: da se kaznene odredbe donose bez prethodnog saznanja o krivici; da zastupaju takva djelovanja milosti koja izvrću narav slobodnog odlučivanja; da je stanje opravdanja spojivo sa glavnim (smrtnim) grijesima? Naime, tko ne može to dokazati mora biti izopćenim proglašen, u to ime bi trebao napustiti stare zajednice, a ustanoviti nove skupove te prikupljenim glasovanjima trebalo bi požurivati takvu Sinodu na kojoj mišljenje koje se razlikuje ne može a da ne pobijedi. Ovim zlima povrh toga pridolazi još i to, što je znameniti muž Carleton, kod nas kraljevski poslanik, pravi štovatelj Tvojih vrлина, čemu se radujem, sastavivši govor o tome protiv onih, koje ovdje nazivaju Remonstranti³, tj. onih koji pristaju uz populističko mišljenje, riječima ih tako nemilosrdno napao, da bi se jedva išta moglo reći neprijateljskije. Tako se pored dosta teških tereta domaćeg autoriteta, i u kraljevsko ime potiskuje ona strana koja osjeća zajedno sa starom Crkvom. A znamo da je Veličanstvo premudrog kralja izdanjem knjige izjavilo⁴, da je malo članaka Vjere za spasenje nužno, i kad se oni pravilno postave, ne treba dijeliti jedinstvo Crkve zbog razmimoilaženja u ostalim člancima; a da ne govorim o tome da se još strože (dogme) norme koje se ovdje šire, ne mogu u samoj Engleskoj bilo kojem obrazovanom pojedincu, dokazati. Kako je dakle žalosno, s toga razloga da se premila sloga

CCXCIV.

MARCO ANTONIO DE DOMINIS,

Archiepiscopo Spalatenſi,

HUGO GROTIUS S.P.

Reverendissime Domine: Quamquam non ea mihi felicitas contigit, ut propius nosci à Reverendissima tua Dominatione merearim, ut cui post communem Rotterodami cœnulam & breve colloquium præsentia tui vultus haud ultra frui sit datum, relictumque duntaxat amplecti eam quam penitus animo impressam habes humanissimæ tuæ gravitatis imaginem, certioresque tui effigiem, libros quos Ecclesiæ impendisti; urget metamen patriæ status, ut seposita verecundiæ lege tempora tua audacius interpellem. Rogo igitur, persuasissimum tibi habeas, & fibros eos, quibus verum Ecclesiæ regimen ex sacrarum Litterarum fonte per sanctæ vetustatis rivulos deducis, optimo cuique gratissimos esse, & singulariter placuisse epistolam, quam ad Proceres nostros dignatus es scribere. Cujus quidem cum omnes partes certa pietatis immotæ indicia præferant, tum illa præsertim, qua scissuram Ecclesiæ ob calentes de Prædestinatione controversias Episcopali libertate improbas, & fraterna charitate remedium monstras, operamque offers. Quis non doleat, in tot partes lacerata Christianitate, quæ manserint vincula adhuc abrupti, idque non ob res fidei, sed ob Theologicas quæstiones, & ab his quidem, qui sententias mordicus tuentur antiquæ Ecclesiæ inauditas, decreta pænalia absoluta ante præscientiam culpæ, operationes gratiæ tales quæ liberi arbitrii naturam evertant, statum justificationis consistentem cum peccatis capitalibus? Nimirum hæc qui probare non potest, anathema debet pronuntiarī, eo nomine deferendi cœtus pristini, novi conventus inchoandi, & occupatis suffragiis festinanda Synodus talis, in qua discrepans sententia non possit non triumphare. Accessit his malis hoc insuper, quod vir illustris Carletonus, Regius apud nos legatus, virtutum tuarum, quod gaudeo, æquus æstimator, oratione in hoc ipsum composita in eos qui Remonstrantes hic dicuntur, hoc est, qui mol-

*De diffidiis
Belgiæ
componen-
dit.*

liorem sequuntur sententiam, ita inclementer investus est, ut vix quicquam dici posset hostilius. Ita præter domesticæ auctoritatis pondera satis gravia, etiam Regio nomine præmitur pars illa, quæ haud dubiè cum veteri Ecclesiæ sentit. Atqui scimus Majestatem sapientissimi Regis editis libris professam, pauca esse fidei capita ad salutem necessaria, quibus recte positis ob dissensum in cæteris non dividendam Ecclesiæ unitatem: ut jam taceam, rigidiora quæ hic propugnantur dogmata eruditissimo cuique in ipsa Anglia non probari. Quam triste igitur est, hac de causâ dulcissimam Ecclesiæ concordiam divelli, ipsam quoque rempublicam, illam quam tantis conatibus tantus hostis opprimere non potuit, intestinis diffidiis in maximum discrimen adduci. Utinam is, cujus in manu sunt corda Regum, serenissimi Regis animum inflecteret, ut missis viris idoneis ad disceptandas hujus generis controversias, rerum nostrarum statum certius exploraret! cognito malo facile aptissima remedia inventurus. Nunc enim

Pellitur è medio sapientia; vi geritur res.
Interea cum iret in Angliam Petrus Hoofdius, dignissimus qui à R. T. D. aliisque veræ virtutis amantibus noscatur, quique has fert literas, monendam D. T. censui, virum esse claro ortu, cujus propinqui partim antehac de patria optime sint meriti, partim nunc quoque in urbe Amstelodamensi Magistratum gerant, omnes veræ pietatis & pacis Ecclesiasticæ publicæque amantissimi; ipse vero avito honori atque opulentia magnum decus addidit literas omnis generis, etiam per varia itinera multo rerum usu imbutus. Hic R. T. D. aliisque scire cupientibus, ex vero referet morbi nostri originem atque progressum, hoc præpue nomine in Angliam profectus, ut si qua potest succurrat patriæ laboranti. Non nostra tantum, sed & Regiæ Majestatis interesset, certissimam rerum historiam ex ipso coram intelligere. Scripsi de eo etiam Episcopis Eliensi & Coventrensi. Dominus Jesus reverendissimæ tuæ Dominationi vitam longævam, prosperam valetudinem, & fructuosos labores largiatur. Hagæ Comitatenſi. 1617.

Tua Rev. Dominationis devotissimus cultor

H. GROTIUS.

Serenissimi Regis animum inflecteret, ut missis viris idoneis ad disceptandas huius generis controversias, rerum nostrarum statum certius exploraret, cognito malo facile aptissima remedia inventurus.

Nun enim *Pellitur e medio sapientia: vi geritur res.*⁵

Interea cum iret in Angliam Petrus Hoofdius,⁶ dignissimus qui a R. T. D. aliisque verae virtutis amantibus noscatur, quique has fert literas, monendam D. T. censui virum esse claro ortu, cuius propinqui partim antehac de patria optime sint meriti, partim nunc quoque in urbe Amstelodamensi magistratum gerant, omnes verae pietatis et pacis Ecclesiasticae publicaeque amantissimi; ipse vero avito honori atque opulentiae magnum decus addidit literas omnis generis, etiam per varia itinera multo rerum usu imbutus. Hic R. T. D. aliisque scire cupientibus ex vero referet morbi nostri originem atque progressum, hoc praecipue nomine in Angliam profectus, ut si qua potest succurrat patriae laboranti. Non nostra tantum, sed et Regiae Maiestatis interesset, certissimam rerum historiam ex ipso coram intelligere. Scripsi de eo etiam Episcopis Eliensi⁷ et Coventriensi.⁸

Dominus Iesus Reverendissimae Tuae Dominationi vitam longaequam, prosperam valetudinem, et fructuosos labores largiatur. Hagae Comitatus. III Cal. Nov. Calend. novi, anno MDCXVII.

Crkve razdire, pače i sama republika, ona, koju tolikim pokušajima toliki neprijatelj nije mogao slomiti, da se unutrašnjim zasjedama dovodi u najveću pogibao. Kamo sreće kad bi Onaj, u čijoj su ruci srca kraljeva, sklonuo duh prejasnog kralja, e da bi, odaslavši pogodne muževe radi razrješavanja učenih prepirki ove vrste, jasnije preispitao stanje naših stvari, tako da, upoznavši zlo, lako nađe najpogodnije lijekove.

Sada pak *Iz sredine se protjeruje mudrost: silom se vodi stvar*⁵.

Uostalom, budući da u Englesku polazi Petar Hoofdius⁶ najdostojniji kojega poznaje (znade) P.T.G. (poštovano Tvoje Gospodstvo) i ostali koji vole istinsku krepost, a koji nosi ovo pismo, smatrao sam da moram napomenuti T.G. (Tvojemu Gospodstvu) da je on muž slavnog porijekla, čiji su rođaci dijelom ranije veoma zaslužni za domovinu, a dijelom još i sada u gradu Amsterdamu vode građansku upravu, svi pak zajedno ljube vrlo istinsku pobožnost te mir crkveni i javni; on je pak sam dodao djedovskoj časti i bogatstvu kao velik ures spise svake vrste, obogaćen i preko raznih putovanja velikim životnim iskustvom. On će P.T.G. (poštovanom Tvojem Gospodstvu) i ostalima znanja željnima po istini razlagati o izvoru naše bolesti i o njenom napredovanju, poglavito pod tom izlikom putujući u Englesku, da bi tamo gdje može pripomogao domovini dok je u teškoćama. Ne samo nama već i Kraljevskom Veličanstvu neka je stalo da od njega osobno razznamo najpouzdanije o razvoju događaja. O njemu sam pisao i biskupima Elienskom⁷ i Koventrijskom⁸.

Gospodin Isus neka predičnom Tvojem Gospodstvu podari dugi život, dobro zdravlje i plodan rad.

U Haagu, trećeg dana pred kalendama u studenom, novog Kalendara, godine 1617.

Tuae Reverendissimae Dominationis De-
votissimus cultor

H. GROTIUS.

Odani štovatelj Tvojeg prečasnog Go-
spodstva

H. GROTIUS

¹ Afschrift Remonstr. Bibl. Rotterdam. Gedrukt Epistolae p. 44; Epistolae ecclesiasticae p. 487. Geadresseerde is de gewezen aartsbisschop van Spalatro, die in Sept. 1616 het pausdom had afgezworen en thans in Engeland vertoefde. Zie p. 572 n. 1.

² Zie p. 585 n. 1.

³ Oratie ghedaen door den Doorluchtighen ... Dudley Carleton etc. (6 Oct. 1617); (Knuttel 2361 v.v.). Zie Rogge, Wtenbogaert II p. 448.

⁴ Zie p. 192 n. 5.

⁵ Ennius, Ann. 268 bij Vahlen.

⁶ Pieter Jansz. Hooft. Zie Elias, Vroedschap van Amsterdam, I p. 399.

⁷ Andrewes.

⁸ Overall. Zie n°. 543.

Zaključak

Životi Marka Antuna de Dominisa (1560.–1624.) i Huga Grotiusa (1583.–1645.) bili su puni dramatičnih zbivanja, što je utjecalo na njihovu misao, opredjeljenja i djelo. Poznato je da su jedan i drugi djelovali i pisali jer su bili izazvani problemima svoga vremena, štoviše, i nevolja ih je povezala kako pokazuju njihova pisma koja smo obradili u našem članku.

Naime, na temelju pisma koje je Grotius iz Haaga uputio Dominisu 30. listopada 1617. saznajemo o njegovom boravku te godine u Rotterdamu. Bila je to velika čast za sve, a posebno za mladog Grotiusa, ali i prilika za razgovore o teškom stanju Crkve i njihove države. Oni su poznavali njegove ideje i nastojanja oko mira u Crkvi i državi, on sâm im je poslao svoje glavno djelo *De republica ecclesiastica* i popratno Pismo puno pobožnosti, ljubavi i željama za mirom u njihovoj domovini, on sam im obećava svaku moguću pomoć. Iz pisma vidimo da je bio vrlo cijenjen, utjecajan i aktivan u tadašnjim teološkim, diplomatskim i političkim zbivanjima. Od njega se s pravom očekivala pomoć u rješavanju prepirki i neprijateljstava. On mu piše o glavnim problemima, o napadima na one koji zastupaju pomirljiva teološka mišljenja, o engleskom veleposlaniku Carletonu koji se pridružio onima koji zastupaju radikalni dogmatizam, strogu kalvinističku nauku o predestinaciji. Piše mu da zamoli i engleskog kralja Jakova I. da im pošalje pogodne ljude radi razrješenja neprijateljstava. Pismo šalje po izaslanstvu na čelu s uglednim, zaslužnim Petrom Hoofdiusom. Moli ga da ih primi i sasluša detaljno objašnjenje o opasnom stanju u kojemu se nalazi i Crkva i njihova država.

Međutim, iz pisma koje je De Dominis iz Londona uputio 1. siječnja 1618. engleskom veleposlaniku u Haag Dudleyu Carletonu jasno je da je primio to pismo, ali da mu namjerno neće odgovoriti. Štoviše, osuđuje ga što mu se usudio napisati pismo takvog sadržaja. Naime, javno je poznato da spomenuti veleposlanik slijedi mišljenje, provodi politiku

svoga kralja, a taj se, zastupajući interese svoje zemlje, stavio na suprotnu stranu. Stoga je on Grotiusovo pismo već dostavio kralju, a šalje ga i njemu, Carletonu, dok će svoj odgovor poslati vlastima u Nizozemsku.

Događaji koji su se nakon toga zbili bili su teški, poražavajući – doduše ne zadugo – za Grotiusa osobno i za njegovu domovinu, no i sam De Dominis postajao je sve više nezadovoljan svojim boravkom u Engleskoj, sve više je mislio na povratak. Sva ta zbivanja imala su veliki utjecaj na daljnje životne odluke i spisateljski rad spomenutih europskih velikana.

Zusammenfassung

BEGEGNUNG ZWISCHEN MARKO ANTUN DE DOMINIS UND HUGO GROTIUS IN ROTTERDAM

*Marko Antun de Dominis (1560 - 1624) weilte in Rotterdam 1617, wie es Hugo Grotius (1583-1645) in einem Brief an de Dominis schreibt. Grotius bringt seine Verehrung für de Dominis zum Ausdruck, lobt seine Frömmigkeit und Hilfsbereitschaft und schätzt besonders hoch sein Werk *De republica ecclesiastica*, das er der Kirche gewidmet hat. In seinem Brief weist Grotius auf die Probleme seiner Heimat hin und bittet de Dominis, sich durch seinen Einfluß für ihre Lösung einzusetzen, vor allem bei dem englischen König, damit dieser helfe die Gefahr der Spaltung der Kirche abzuwenden. De Dominis gibt keine positive Antwort, aber es ist klar, daß er jene Partei unterstützt, die auch der englische Botschafter öffentlich unterstützt hat, aufgrund der Anweisung des Königs Jakob I.*

Am Schluß wird der lateinische Text des Briefes von Grotius mit der kroatischen Übersetzung veröffentlicht, wie auch das Faksimile vom Brief, den de Dominis auf italienisch an Carleton geschrieben hat.